

ДУШАН ТРШЕЩИК (Dušan Třeščík, 1933 – 2007) е чешки историк и публицист с дългогодишен професионален стаж в Института по история към Чешката академия на науките. По време на комунистическия режим фокусира изследователското си внимание най-вече в областта на медиевистиката, но след ноември 1989 г. публикува множество есета, анализиращи съвременната политическа ситуация. Първоначално по-голямата част от неговите публицистични текстове излизат в престижния пражки всекидневник в. „Лидове новини“, в чийто редакционен екип участва.

Впоследствие неговите политически анализи са събрани в сборника *Чехите. Техният народ, държава, история и истина в процеса на трансформация* (Češi. Jejich národ, stát, dějiny a pravdy v transformaci, 1999).

Неговото есе *Разждането на Европа от духа на анархията. Корените на европейското обединяване трябва да се търсят в хаоса след разпадането на империята на Карл Велики*, което предлагаме в превод на български език, е публикувано във в. „Лидове новини“ от 14.VI.2003 г.

РАЖДАНЕТО НА ЕВРОПА ОТ ДУХА НА АНАРХИЯТА

Корените на европейското обединяване трябва да се търсят в хаоса след разпадането на империята на Карл Велики

Какво може да се научи от историята за бъдещето на Европа? Че всички европейци, включително чехите, мечтаят за рая на обикновеното човешко благоприятие, в който всеки има право на свободна критика и диалог. И че Европа винаги ще бъде само това, което направят от нея жителите ѝ. Възможно е и нова велика сила.

Нека не си правим илюзии. В референдума по-голямата част от чехите не гласуваха за „Европа“, а за брюкселските структурни фондове, евентуално гласуваха срещу несправедливите земеделски дотации. „Чехоната“ (това пейоративно и иронично название *чехона*, което важи за типичния чех, винаги конформист и материалист, идва от втората строфа на чешкия превод на стария австро-унгарски химн, който започва с „*Šeho nabyl občan pilný...¹*“), приличният гражданин, за когото се говореше още в австрийския химн, се грижи преди всичко за това, което има като придобивка или може тепърва да спечели. Той добре знае, че с гръмките думи на политиците няма да си купи нищо, и таи здрав скептицизъм, че Европа няма да е нищо друго освен билбордов лозунг. Впрочем тези билбордове не му предложиха нищо друго освен правене на сметки „има да давам/дал съм“.

Общите правни предписания, измислени от трудолюбивата армия на еврочиновниците, днес представляват осемметров стълб от канцеларска хартия. Бихме могли да си го строим, изящно украсен в стил барок, върху нашите площади в чест на влизането в Съюза и едновременно като жертвоприношение за предотвратяване на брюкселската „чума“. Все пак това нещо не става за паметник на Европа, тя не може тъй лесно да се отъждествява с брюкселската „държава“.

Има много отговори на въпроса за същността на Европа, ала най-добрия вероятно даде един от бащите на Съюза, Жан Моне, който каза, че Европа никога не е съществувала, но ще бъде това, което направят от нея европейците. С това искаше да каже, че този проект е бил, е и ще бъде постоянно отворен проект. Самото название му дават просветителите, които започват да използват вместо старата средновековна дума „християнство“ (*christianitas*), означаваща историческа общност на европейските държави и нации, географското понятие „Европа“, звучащо по-малко религиозно.

През 1751 г. Ф. М. Волтер пише, че „Европа е една голяма република, разделена на различни държави, някои монархически, някои смесени, но всичките сродни помежду си. Всичките имат един и същ религиозен фундамент, макар че се разделят на различни вероизповедания. Всичките имат един и същ принцип на обществено право и политика, непознати в другите части на света“.

Констатацията на Волтер, че тази общност се разграничава от останалия свят преди всичко със своята уникална политическа идея, с отделянето на държавата от обществото, със свободата на гражданството, и

¹ „Какво спечели приличният гражданин...“ – Б. пр.

до ден днешен е най-честата отправна точка за дефиниране на „европейското“. Това е либерално-прогресивната гледна точка.

Противопоставя ѝ се консервативната гледна точка, която се позовава на „корена на корените“, на уникалността на християнството „като такава“, евентуално още на гръцката философска традиция. Вълпещението на европейското единство според това становище е средновековният универсализъм на двата най-високи авторитета – империята и папската власт. Предложението за преамбюла на новата европейска конституция смесва и двете становища.

Тези възгледи – и единият, и другият, са безспорно високоблагодородни, ала кой ще реши кой от тях, красив – некрасив, възвишен – невъзвишен, повече пасва като проект за Европа? Точно за него става дума, за прагматичния образ на бъдещето, не за почитта към някакво сийно минало.

Трябва ли нашата Европа да бъде консервативно-клерикална свещена брюкселска империя на европейския народ, или либерална наднационална свръхдържава, евентуално общност на либералните демокрации, както би ни харесало на нас, малките, които стоим по-отзад? И двете становища се позовават на историята. Нека тогава опитаме да я повикаме за арбитър. При това не става дума дали можем да намерим решение в историята: в нея може да се намери почти всичко, за което се питаме. Става дума дали всичко това ще работи, дали отговорът ще ни даде един свързан, смислен, при това близък до действителността „разказ“.

Всичко започва от Рим

Този разказ без съмнение започва в античното Средиземноморие, не толкова в атинската демокрация, а по-скоро в късната Римска империя. Това е истинската основа, върху която се формира дотогава безформената област на „варварите“ между Атлантическия океан и Дон. През IV век империята приема като своя държавна религия учението на една малка еврейска секта, която прави невероятна кариера в конкуренция с много източни култове, разпространявани тогава из Средиземноморието. Тя не обещава разбиране на света както старата рационалистична философия, а ирационално спасение от този свят, възкресение в друг, по-добър.

Отговорността за спасението на поданиците на империята е възложена на императора. Неговите действия, законите, които издава, постановленията и предохранителните мерки трябва да се стремят към изпълнение на Божия план за спасение. Обаче това по необходимост означава, че спасен може да бъде само поданик на империята и че варва-

рите извън нейните граници нямат никакви шансове, освен ако не се подчинят на империята.

Случва се точно обратното – в края на краищата западната, римска и латинска, част на империята е, която през V век се подчинява на варварите. Оцелява само източната част, гръцката, по-късно Византия, устоявала векове в доброволна величествена изолация, основана тъкмо на изключителното право на цариградския император върху осъществяването на Божия план за спасение: не на човечеството, а единствено на неговите елински поданици.

Западът обаче тръгва по друг път. Когато през 400 г. готите на Аларих завладяват и опустошават Рим, владетелят на света, Августин, епископ в африканския *Hippo Regius* (днешна Анаба в Алжир), извлича от това революционни и основополагащи за бъдещето последици. Той радикално отрича „одържавяването“ на християнството, първерзната „месалинация“ (от фр. *mésalliance* – неравен брак) на спасението и мощта, и проявява грижа за спасението на интересите на индивида, макар и посредством църквата. Това отваря пътя към онзи уникален дуализъм на светската и църковната власт, който определя понататъшния път на западното, латинското „християнство“.

Разбиранията на църковния отец просто отразяват живота. Варварите всъщност (обратно на това, което историците мислеха до неотдавна) не унищожават империята, а я приемат, „вмъкват се“ в нея. Империята не изчезва през 476 г., когато умира последният император. Тя продължава да съществува като комплекс от държавни и културни структури във „варварските“ империи, които обаче не могат да претендират дори за фиктивно световно владичество, нито истински да монополизират акта на спасението.

Митът за Карл Велики

Най-забележително е „кралството на франките“, увенчано през 800 г. с царската корона на Карл Велики. Фактът, че през 843 г. то се разделя на три части, приблизително отговарящи на бъдещите Франция, Италия и Германия, превръща Карловата империя в „основа на Европа“ – Европа на националните държави от последните два века, а самия Карл – в неин „баща“. Това е без съмнение и досега жив мит. В действителност Карл и неговите последователи с брутална употреба на силата на властта консолидират огромното пространство между Атлантическия океан и Елба и преди всичко му дават единен културен облик, съхранен с огромни усилия като приемник на късноантичното наследство, вече доволно съсипано.

Всичко това е действително похвално и полезно, но не е нищо наистина ново. Карловата империя е по природата си същата империя като Византия на Босфора. Тя е построена на същия принцип както Римската християнска империя, в която всички са „граждани“, безусловни поданици на държавата. Византия, Китай, османска Турция, Русия – нито една от империите никога не е знаела какво е свободен опонент на владетеля. Не е знаела какво е свободна аристокрация, а само царски служители, тип мандарини или боляри. Процъфтяващите милионни градове на тези империи не са били населени със свободни граждани, а с пъстра смесица от поданици и роби на владетеля.

В Карловата империя следователно няма нищо „европейско“, което да напомня за Волтеровата „изключителност“. Карл би могъл да бъде „баща“ най-много на консервативно-авторитарната Света брюкселска империя.

Това, новото, възниква в хаоса след разлагането на Карловата империя в началото на X век. Историците на националните държави виждат в него пагубната анархия, „властта на юмручното право“, понеже държавата, институцията, която смятат за връх на историята, тогава изчезва. Благородническото съсловие си „приватизира“ собствеността и доходите на държавата, но и властта над хората. За изненада хората не се убиват един друг – те започват да се организират сами по всички места и на всички равнища.

Благородниците се вричат във взаимна служба и вярност, възниква ленната система („феодализъм“), основана върху учудващо спазваните договори. Градовете, които тогава възобновяват своя живот, а също и масово възникват, се учредяват сами по себе си като общини на свободните жители на града. Църквата започва енергично да се освобождава от старата зависимост от държавата, опирайки се на папството, което едва тогава израства като общопризнат, неоспорим авторитет. Само привидно парадоксален резултат от целия този анархистичен, творчески и динамичен хаос е огромното нарастване на авторитета на правото, на договорите и на спогодбите на всички равнища. Това обаче не е заложено в издаваните от владетеля кодекси, а в главите на хората. То не е отникъде прочетено, а е „откривано“ случай след случай пред съда на мъдрите и опитни хора. Не става въпрос за „обичайно право“, а за най-обикновена справедливост.

Непрекъснатата дискусия

От птичи поглед европейското общество на „дългото Средновековие“ (XI – XVIII век) може да се стори като смесица от различни острови и островчета, на които важат необичайни, издействани и договорени

„свободи“, зачитани от съседите на същото равнище, както и от силните по-високо. На най-високото равнище, но пак само „договорно“ в повечето случаи е кралството, като главната функция на краля е да удържа контрола над противоречията, които тази анархистична система генерира. За всеобщ авторитет, който е поставен над всички държави на западното латинско християнство, предявява претенции империята на немските Отони през X век и след това – през XII век – особено империята на Щауфите, които си съперничат за такъв тип авторитет с реформаторското папство.

На тези претенции се противопоставя убеждението за „свободата“ на отделните държави, които твърдят, че в своето кралство кралят е император и няма над себе си никаква друга власт. На претенциите на папството да владее света, се противопоставя авторитетът на църковните събори и въобще представата за плуралистичното „християнство“. Това е преди всичко опитът от кръстоносните походи, в които срещу общия неприятел рамо до рамо воюват рицари от всички възможни кралства, където се говорят много езици.

Така пак възниква уникална, почти неповторима другаде ситуация. На всеки възглед се противопоставя противоположен възглед, всяка идея се конкурира от друга, хората тук не се ръководят от традицията както в останалия свят, по-скоро стигат до общи схващания в непрекъснатата дискусия.

Всичко това става възможно само поради факта, че от XI век от Средиземноморието през Франция към Рейн чак до Висла и Буг се надига вълна на невиджан стопански напредък. Европа превзема горите и прави огромно разширение на обработваемите земи, покрива се с гъста мрежа от градове и градчета, които стават центрове на новото пазарно стопанство. Успоредно с това върви еднакво динамично развитието на знанието – теоретично и практическо. Възниква едно рядко явление в историята на света – забележителната институция на университетите в качеството им на свободни, самоуправляващи се общества от учители и ученици.

Тържествуващата еманципация

Тръгва моторът, задвижван от последната инстанция на тези неизброими „свободи“, където хората се самоорганизируют по своя воля. Това е точно тази плуралистична свобода, която дава на Европа динамиката, липсваща на останалия свят.

Навярно най-значимите успехи през XVI – XVIII век са тържествуващата еманципация на науката като съвсем нов тип точно знание и успешното премахване на „преградите“ между отделните локални и със-

ловни свободи, които по време на „*ancien régime*“ (т. е. бившето държавно управление, най-често означава френската монархия до 1789 г.) са напълно застопорени. Епохата на гражданските революции издига една-единствена пълна гражданска свобода, затворена обаче в границите на националната държава и регламентирана от държавата. Ръка за ръка с тази революция върви и революцията на стопанството – тъй наречената индустриална. Промислена, империалистическа Европа тъне в разкош. В течение на целия XIX век тя се радва на мир и управлява света. Днес всичко това е само история. Изгубихме илюзията си за гарантирания мир в окървавената кал на окопите на Първата световна и на следващите войни. Не управляваме света и не искаме да го управляваме. Ликвидираме старите димящи фабрики, защото и без това не произвеждаме материални блага, а сякаш по-скоро информация, идеи и мисли.

Но историята присъства не само в нашите катедрали, замъци и постоянно престроявани градове, а в нас самите, в това как мислим, кое приемаме за важно и правилно и кое – не. Това и нищо повече, освен едно – такива различни, винаги спорни избори, възникващи от сблъсъка на мненията в свободна среда, това са висшите „ценности“ на консервативните пропагандатори на „духовното“, които щяха да са щастливи, ако можеха да намерят резултатите някъде наготово, вечни и неподлежащи на дискусия. Според тях това трябва да е веднъж завинаги дадено „наследство“, най-добре християнско, натрупан ресурс от неоспорими „рецепти“. Нашият разказ обаче показва, че около това наследство тук, в Европа, всичко винаги е било спорно. Затова наследството от историята, което носим у себе си, е анархистичният, критичен характер на европейската свобода, формиран през Средновековието (а не през Ренесанса!) и бавно и усилено, с много люшкания и отклонения развиван по пътя на Европа през историята.

Изгледи за бъдещето

В такава жива Европа встъпваме сега – не в студена катедрала, хранилище на вечното добро, не и в стъклена сграда, пълна с чиновници, слагащи печати, и само от нас самите зависи какво ще направим от нея. Ако този разказ е убедителен и ако се придържа към фактите, от него навярно следва освен всичко друго и това:

1. Европа винаги е била многочислена и многообразна и само затова тя е могла да бъде свободна. Единни са били и са само империите, основани на несвободата. Съвременните европейски държави възникват от средновековно-съсловната „анархия“ като монархии в новото време, главно като абсолютни и рационално-просветителски монархии. Граж-

данските революции се опитват да положат тези държави върху демократични принципи, но добавят и друг компонент: национализма – като сурогат на секуларизираната религия.

Пъстротата на съвременна Европа се получава от многобройните национализми, затворени в границите на националните държави. Серијата от катастрофи, предизвикани от двете световни войни, показва докъде води това. По тая причина (да се надяваме) се отрекохме от национализма, но ни останаха националните държави. Да ги оставим ли постепенно да угаснат и да основем Европа върху „естествени“ региони, както би се харесало на консерваторите? Така би възникнало пъстро многообразие, но по-скоро фолклорно, отколкото политическо; разсадник на недалновидни интереси, ограничени до видимия от кулата на местната енорийска църква хоризонт, прокаравани на всичкото отгоре с настоятелен популизъм. Такъв национализъм ще се върне в своето смешно, привидно „енорийско“ подобие през задната врата. Над всичко това най-много пак да се издигне сводът на една империя – този път европейска.

2. Към Европа принадлежат само тези, които са минали през нейния креативен „анархистичен“ опит. Това всъщност означава зоната на западното, латинското „християнство“. Следователно към Европа не се числят Турция и преди всичко Русия (без да обръщаме внимание на комичното предложение на Берлускони в ЕС да се приеме също Израел). Но пък в Съюза вече е Гърция, наследник на Византийската империя (като Русия) и на Османската империя (като Турция). Искаме ли обаче да останем комуникативно общество, „такива, които лесно се споразумяват“, понеже исторически им е дадена обща съвкупност от модели и виждания, не можем да се лишим доброволно от това общо, включвайки в Съюза онези, чийто опит е радикално различен. От друга страна, все пак истината е, че Европа вече не е културно хомогенна, старее и измира. Ще трябва да разчита на имиграцията. Но това е друг проблем, различен от този, който поднася присъединяването на Русия. Решението се състои без съмнение в това да се намерят някакви преходни форми, които биха разхлабили фактическите и културните граници на Съюза, с което да се създадат някакъв вид преходни зони.

3. Европа е формирала своята идентичност – както става обикновено, конфронтирайки се с останалия свят. „Християнството“ се ражда в кръстоносните походи, европейските нации се осъзнават като европейски по време на Великите географски открития, първите сериозни опити за политическо обединение (и този на нашия Иржи Подебрадски) са провокирани от натиска на Османската империя върху Европа.

Съвременното европейство се формира в сравняването с ислямския свят, но преди всичко със Съединените щати. Преобладавалото досега убеждение за принципната тъждественост между Европа и САЩ вече си е изпяло песента. Идеологът на американските неоконсерватори Робърт Кигън (Robert Keagan) го изрази със знаменитата си формулировка, че американците са от Марс, докато европейците са от Венера: „*Power and Weakness*“ – американската сила на бога на войната Марс и европейската слабост на богинята на любовта Венера, така звучи оригиналното название на книгата му. В последната версия на названието, „*Power and Paradise*“, слабостта е заменена с „рай“, постмодерния рай на европейците, които наивно-малодушно вярват в правото, преговорите и конвенциите като единствено допустимо средство на политиката. Кигън твърди, че ХХI век ще бъде век на национализма и насилието, туширани единствено от мощта на Съединените щати, една с нищо и с никого несъобразяваща се мощ. Европейските реакции, колкото и да е странно, не отричат това, а по-скоро съвпадат, че то не променя позицията на Европа.

Европа, винаги извличаща поуците от собствените си престъпления, бленува за вечен мир и изобщо няма да се осмели да се отрече от този блян, дори да остане самотен остров на приличието и умереността във все по-безмилостния свят. Икономически тя има и ще има способност за това, твърди друг американски политолог – Чарлс Къпчан (Charles Kupchan) („*The End of American Era*“), който доказва, че в най-близко бъдеще противовес на САЩ няма да бъде Китай, а Европа, която ще заеме водещо място в света. Въпросът е да има тези политически способности, т. е. да има поне някаква военна сила и да съумее да координира външната си политика.

Това е сега въпросът на деня за Европа, усърдно раздвижвана от двойката Франция – Германия. Каквото и да е нейното решение (това френско-немското с основание не ни харесва), сигурно е, че то най-после така или иначе ще заздрави „европейското“ на Европа, този „рай“ на най-обикновеното делнично благоприличие, който всички европейци, включително и ние, си пожелаваме. Като проект за бъдеща Европа не звучи тъй зле, макар и – за щастие – някак „малодушно“. Ще бъде мила и хубава, ще си струва да бъде отвлечена от божествения бик – казва митът, не историята.

Превод от чешки: Петя Бъркалова, Марцел Черни